

A HÚN ARANYÍJ JELENTŐSÉGE

— Adatok a hún nomád-birodalom szerkezetéhez. —

Írta: LÁSZLÓ GYULA

Az ázsiai és európai húnok történelmét nagyjából régen ismertük már, amikor régészeti emlékeik meghatározásában a kutatás még tétovázott és zsákutcában járt. A régészet e hosszas bizonytalankodása a történelemkutatókat arra kényszerítette, hogy a hún társadalom és nomád-birodalom szerepét a vele szemben álló — tehát nagyrészt elfogult — kínai, perzsa, szír és későrómai források alapján rajzolják meg. A húnok régészeti hagyatékának az utóbbi évtizedekben történt meghatározása a külső, írott források mellett megismertetett anyagi műveltségükkel, temetkezési szokásaikkal, leleteik elterjedésével, és ez lehetővé tette, hogy a hún társadalmat kifelé formáló s kívülről formált alakulásában most már belülről is szemlélhessük. A húnoknak az eurázsiai népek történelmében való jelentőségét e külső és belső kép egymásravezítése és újjáértékelése fogja megmutatni.

Az ázsiai húnok tárgyi emlékeit Mongoliában, az Altai környékén és Nyugat-Szibériában orosz és szovjet régészek tárták fel. Ugyancsak nekik köszönhető a volgamenti — már európai — húnok emlékeinek felkutatása, míg a dunai területek felderítése elsősorban a magyar kutatás érdeme. Az alább közölt leletek és kérdések helyének és jelentőségének szemléltetésére, röviden felvázolom az európai hún régészeti anyag megismerésének menetét.

A század elején Pósta Béla oroszországi útjakor a húnok nyomait a dél-oroszországi szarmata és gót emlékanyag rokonságában keresi. Alapvető könyvének néhány időrendi tévedését azóta kiküszöbölte a kutatás. Nagy érdeme, hogy helyesen és történeti mivoltában fogalmazta meg, tárta fel a leletek összefüggéseit.¹ Supka Géza 1914-ben ugyanezen a nyomon halad.² Kettejük kezdeményezése megtört Hampel József szerte elterjedt nagy népvándorláskori gyűjteményének tévedésén, mert Hampel a Keszthely-csoport öntött bronzait mondotta húnoknak.³ Felvinczi Takács Zoltán⁴ és Fettich Nándor⁵ is Hampelt követte, és éppen Fettich egyik dolgozata vezette tévútra T. Minajevát eredmé-

¹ Pósta B.: Régészeti tanulmányok az Oroszországon — Archaeologische Studien auf russischen Boden. Zichy exp. III. Budapest 1905. 175—6, 84.

² Supka G.: Motivumvándorlás a régebbi középkorban. Arch. Ért. 1914. 184—189.

³ Hampel J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905. I. 799.

⁴ Felvinczi Takács Z.: Chinesisch-hunnische Kunstformen. Bull. de l'Inst. Bulgare. 1925. 194. több kisebb közleményében és összefoglaló tanulmányában (Kelet művészete Baráth—Eber—Takács: A művészetek története c. kötetben. I. Budapest 1934. 252).

⁵ Fettich N.: Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst. Prague 1926 (Rec. Kon-dakov), Az avarkori műipar Magyarországon — Das Kunstgewerbe der Avarzeit in Ungarn. AHung. I. Budapest 1926. 25.

nyeinek értékelésekor.⁶ Pedig közben Alföldi András meghatározta már a Keszthely-csoport avarkori voltát⁷ s így a magyar kutatás figyelme ismét a Póstatól leírt régiségcsoport felé terelődhetett volna. A döntő lépést e téren a szovjet kutatás tette meg. T. Minajeva a pokrovski ásatásokat vezető Rykov közleményei és jegyzőkönyvei alapján szabatosan megállapította, hogy a volga menti késői szarmata csoportban kelet felől egy új nép jelenik meg, más fegyverzettel, más temetkezési szokásokkal.⁸ E nép nyomait a Szovjetföldön található többi emlék összegyűjtésén túl a pécsüszögi és csornai leletekig követte. Minajeva csak azért nem nevezhette nevén a húnokat — bár gondolt rájuk — mert a magyar kutatás imént említett tévedése őt is tévútra vezette, s így az új nép megjelenését egy késői szarmata néphullám feltűnésével magyarázta. Ha Minajeva szövegében a szarmata népnév helyébe a hún iktatjuk, teljes egészében kibontakozik a húnok régészeti hagyatékának meghatározása. Ezt tette egymástól függetlenül, egyidőben Joachim Werner⁹ és Alföldi András¹⁰. Ők egyúttal kiszélesítették Minajeva leletközlését a hazai és nyugati emlékek ismertetésével és pontosabbá tették a hún emlékek meghatározását. Később egyik összefoglaló dolgozatában Fettich Nándor is csatlakozott hozzájuk és a szovjetföldi és hazai leletek ötvöseljárásainak elemzésével a Póstatól jól sejtett összetevők szerepét dolgozta ki.¹¹ Érthető, hogy a frissen meghatározott leletek feldolgozóit elsősorban az anyag időrendje, valamint a fém- és agyagleletek készítményének sajátossága érdekelte, hiszen egy-egy csoport körülhatárolásakor régebben ez volt minden régészeti munka első lépése. Éppen e munkálatok alapján tudjuk ma már a szarmata és gót környezetbe belemosódó hún emlékeket pontosabban elkülöníteni. Azonban ilyenfajta — a leleteken túl alig terjedő — érdeklődés mellett kiaknázatlanul maradt Minajeva gazdag anyagközlésének sok, társadalomtörténetileg fontos kutatnivalója. Néhány mellékesen odavetett megjegyzésen kívül semmi sem történt az irányban, hogy a leletek alapján bepillanthassunk a húnok társadalmába, mindennapi életébe stb. Egy-egy lelet készítményének elemzése kitűnően alkalmas ugyan arra, hogy vele a lelet hún, vagy húnkori voltát megállapíthassuk, de egy-egy ötvösműhely akkori múltja és jelene nem a húnok akkori múltját és jelenét, hanem az ókortól folyamatosan dolgozó és a népvándorlás népeit is kiszolgáló déloroszországi ötvösök hagyományait tárja elénk.¹² A húnokra százszorta jellemzőbb az, hogy mi mindenre volt szükségük és azt mire s hogyan használták, mint az, hogy azt

⁶ T. Minajeva : Pogrebenija s sozheniem bliz gor. Pokrovska. Uč. zap. Saratovsk. Univ.-ta VI. vyp. III : 114.

⁷ Alföldi A. : Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. I. Leipzig 1926 : 17.

⁸ T. Minajeva : i. m. 91—123. és I.—VI. tábla.

⁹ J. Werner : Bogenfragmente aus Carnuntum und der unteren Wolga. ESA. VII. 33—58.

¹⁰ Alföldi A. : Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk — Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. AHung. IX. 1932.

¹¹ Fettich N. : A hunok régészeti emlékei (Attila és hunjai kötetben). Budapest 1940. 227—264, 316—320. I—XX. tábla és egy térkép.

¹² A hún leletek ötvösörökségének és a hún nép származásának, hagyományainak összevetése különösen Fettich Nándor előbb idézett összefoglalásában figyelhető meg.

kikkel készítették el, s hogy példának okáért a rendelésükre dolgozó ötvösök milyen műhelyfogásokkal végezték diszítómunkájukat. Természetesen ez utóbbinak is lehet s van is jelentősége, ha például új mintakincs tűnik fel egy új néppel, ez a megrendelőkre jellemző s nem az ötvösökre. Így van ez részben a hún ötvösséggel is. Felületdiszító kőberakásait nem mértani idomokba rendezik ötvöseik, hanem a kitöltendő teret szabálytalanul ütemezik, és rekeszeik alakját mindig a rendelkezésükre álló színes kőlapocskákhoz szabják. Ez a gót ötvösök rendszerével szemben határozottan barbár jelenségnek tűnik.

Mégha az ötvösség jelentőségét a maga egykori arányára korlátozzuk is, a hún emlékanyagot ismerjük már annyira, hogy hozzáláthassunk végre a benne tükröződő társadalmi valóság körvonalaival felvázolásához. Nagy segítségünkre van ebben, hogy ez a társadalom nemcsak a húnok sajátja volt — mint ahogy ilyen feltevés eleve képtelenség lenne — hanem kibontakozásának menetét egy sereg előttük s utánuk élő s részben a mi korunkba is betorkolló nomád társadalom ismeretében tanulmányozhatjuk. A társadalomfejlődés egyetemes és különlegesen a nomád társadalmakra érvényes törvényszerűségeinek ismerete nélkül szemponttalanul tévedeznénk a leletek között, s legfennebb alaki egyezéseik megállapításáig jutnánk. Mégis, amikor időben és térben pontosan elhatárolt régészeti emlékekkel dolgozunk, a társadalomfejlődés törvényszerűségeinek tanulmányozása közben érzékennyé és sokrétűvé váltott figyelmünket elsősorban a leletekre kell irányítanunk, belőlük kiindulnunk, a bennük fellelhető mozzanatokat teljes terjedelmében kiaknáznunk, hogy ezáltal is megközelítsük azt a gazdaságot, amelyben a társadalomfejlődés jólismert lököerői egy-egy vizsgálendő esetben kibontakoznak. Ebben a szemléletben más értelme lesz annak is, ha pl. a húnok jórészt idegen mesteremberekkel, ötvösökkel dolgoztattak.

Alább egy részletkérdés kidolgozásával — az arany íj régészeti meghatározásával és jelképi értelmének kibogozásával — éppen e szemléletmód gazdagságát szeretném érvényesíteni, és az összefüggésekbe ágyazott részletek értelmét megmutatni.

A jakuszowicei sír

A leletet 1913-ban találták földmunkák során Krakkótól ÉNy-ra Jakuszowice községben a pinczówi járásban. Hogy a találók kezén mi kallódott el belőle, nem tudjuk. A krakkói múzeumba került tárgyakat Nils Åberg ismertette.¹³ Egy régebbi krakkói tanulmányutamkor alaposan szemügyre vettem

¹³ N. Åberg: Till belisande av det gotiska kulturinslaget i Mellanuropa och Skandinavien. Fornvännen 1936. 264—275. I—IV. tábla (német kivonattal). Mivel Åberg képeit két táblára csoportosítottam, alább egyeztetem a számozást. Az első szám az én 2 táblámat jelöli, a kötőjel után pedig Åberg számozása következik. XVIII.: 1—5, XVIII.: 2—6, XVIII.: 3—1, XVIII.: 4—31, XVIII.: 5—3, XVIII.: 6—2, XVIII.: 7—4, XVIII.: 8, 9—14, 15, XVIII.: 10—8, XVIII.: 11, 12—9, 10, XVIII.: 13—15—11—13, XVIII.: 16, XVIII.: 17—18, 19, XVIII.: 18—16, XVIII.: 19—17, XIX.: 1—20, XIX.: 2—26, XIX.: 3, 4, 5—21, 22, 23, XIX.: 6—27, 28, XIX.: 7—29, XIX.: 18—30, XIX.: 9, 10—24, 25. — Åberg nyilván azért gondolta a kiszélesedő végű aranylemezeket hüvelyborításnak, mert szeme előtt lebegtek a korongos végű szkíta aranyveretes kardok (v. ö. W. Ginters: Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland. Berlin 1928. képanyagát).

a lelet aranylemezeit, széleit eredeti állapotuknak megfelelően gondosan kihajtogattam, és pontos rajzokat készítettem róluk. E lemezeket Åberg kardhüvelyvereteknek tartotta, s így is közölte. Beható vizsgálatuk mást eredményezett, és ezért a leletet Åberg fényképei nyomán újra közlöm. Ezt az is indokolta, hogy régészeti irodalmunk e fontos húnkori leletről eddig nem vett tudomást és — amennyire az eddig áttanulmányozott dolgozatokból látom — a szovjet kutatás sem tartotta számon. A leletet Åberg húnkori gót emlékeknek tartja és egyezteti az untersiebenbrunnival, valamint más, Alföldtől közölt, részben hazai emlékekkel. Kormeghatározása helyes, de a lelet történeti jelentőségét nem ismerte fel.

Nézzük elsősorban a kardveretként közölt lemezeket. Vizsgálatuk kétségtelenül tette, hogy nem kardhüvelyen voltak, hanem visszacsapó íjat borítottak. Efféle aranyborításos íjat — tudtommal — eddig nem ismertettek a régészeti irodalomban. A XVIII. táblán (6, 7a—h) Åberg összeállításában közlöm, a XXI. táblán pedig a magam megfigyelései alapján egyeztettem a széttört, részben eredetileg is szétnyírt lemezeket. A tábla és a rajz számozása, valamint betűzése egyezik, egybevetésük tehát könnyű munka. A XVIII. tábla 5—5a pikkelydíszes lemez, nem tartozik a most vizsgált pontsoros lemezekhez, ez valóban kardveret lehetett. A többi lemezt a XXI. táblán közölt összeállítás sorrendjében ismertetem.

Az a—b—c lemez kétségtelenül egybetartozott, s csak később, a találók kezén törhetett szét. A lemez alsó végét — a nyíl irányában — eredetileg egyenesre nyírták. Ez az összetartozó lemezrész vezetett rá a megoldásra. Annak idején ugyanis ketté volt hajtva olyanképpen, hogy fejtől egy vonalban indult a hajtás, majd az első, keresztbefutó pontsortól ketté ágazott, széles sávján pedig a pontsoros szalagok közepetáján párhuzamosan húzódott tova. Az így összehajlott lemez pontosan olyan alakú, mint a hún íjak karjainak merevítő csontlemezpárja (vö. pl. a XXIV. táblán közölt ázsiai hún íj csontlemezét). Nemcsak rajza fedi a hún íjak csontlemezpárját, de szétágazása is éppen olyan mértékű, mint amilyenben az egymásmellé tett csontlemezek széthajlanak, hogy az íj fáját maguk közé szoríthassák. A lemezen megvan a hurkolásra szolgáló bevágás is. A lemezek szélein s belső felületén végigfutó pontsoros diszítés pedig az íj szerkezetének részleteit példázza, diszítéssé váltva át azt, ami a tőle takart íjon szerkezet. A XXI. táblán közölt rajz minden további magyarázatot feleslegessé tesz, összevetésként a csontos íjak fejének szerkezetét is felrajzoltam (XXII. t.). Az összehajlított aranylemez eszerint pontosan követi a húnok, avarok, magyarok s más pusztai lovasnépek visszacsapó íjának alakját: a végei elkeskenyednek és az íj síkjában fekszenek, a rugalmas karjai kiszélesedve erre merőleges síkba fordulnak, míg markolata ismét az íj síkjába csavarodik. Az íjborítás másik végének lemezei széttöredezték, szerencsére megvolt itt is a húr számára bevágott, de szögletes fejű rész egyik darabja (6) és a kiszélesedő lemez felül levágott részlete is (e—h). Az a—b—c-vel egyforma szélességük s egyazon diszítésük is bizonyítja, hogy egyazon tárgyhoz tartoztak. Emiatt kell idesorolnunk a velük egyirányban pontozott s egyformán hajtogatott hosszú

lemezt is, amely kétségkívül az íj markolatát borította. A lemezek szélén a pontsoron kívül futó, síma szalagokat az íj beburkolása után valószínűleg egymásrakalapálták, esetleg egybeforrasztották. Ha a felső — ép — íjborító-lemezt összehajtjuk a pontsor mentén, kiderül, hogy a lemezek csakis felajzott állapotban boríthatták az íjat, mert ennek megfelelően hajlanak. Pontosabban szólván: az íjat csakis felajzottra hajlított helyzetben boríthatták be a lemezekkel. Hogy a lemezborítással burkolt íjjal nem lehetett nyilazni, az első pillanatra nyilvánvaló, hiszen az aranylemez nem tudja követni az íj karjainak rugalmas játékát. A jakuszowicei sírban olyan íjat találtunk tehát, amelyet nem használtak és állandóan felajzva tartottak. A leletben nem volt nyoma csontmerezítő lemezeknek, és az íjborító aranyveretek összehajtásából nyilvánvaló, hogy alattuk nem is lehetett ilyenfajta merevítés, közvetlenül az íj merev farészére feküdtek rá. Hogy vajjon, enem használható íj az ismert módon készült-e fából, marhainból és szaruból, vagy pedig csak egyszerűen fából faragták ki, nehéz lenne eldönteni, de az alábbiak valószínűvé teszik, hogy a lemezek alatt csupán fából készült íjforma volt. Bármennyire is példázzák ugyanis a lemezek a hún íj alakját, egy lényegtelennek tűnő részletben elütnek tőle. A csontlemezes, valóban használt hún íjak két vége ugyanis nem egyforma, hanem az egyikén a merevítőkar íves — akárcsak az aranylemezeken — a másikon pedig sarkos, akár csak itt. Mégis eltérés van a kettő közt, ugyanis az íves fejű csontlemezeken (XXII. t.) íves, a sarkoson pedig sarkos vájat szolgál az ideg meghurkolására. Ezt azért csinálták így az íjkészítő mesterek, mert az íjat pihentetve hordották, tehát az ideget leakasztották róla, illetőleg csak íves fejről, a másikon állandóan rajta maradt. Amikor ismét felajzották, íves fején átbuktatták a hurkot, s az könnyen belecsusszant félkörös vájatába. Kalmár János megvizsgálta a simmeringi hún íjat, s ott megállapíthatta, hogy az íves vájat sokkal jobban kopott, mint amelyekre állandóan rá volt hurkolva az ideg.¹⁴ Az íjvégek e két-fajta faragásának tehát gyakorlati értelme volt. Amint említettem, a jakuszowicei íjnak is íves egyik fele és sarkos a másik, ám az íves bevágás a sarkoson van, a sarkos pedig az ívesen, tehát éppen megfordítva, mint a valóban használt íjakon. Ismerve az íjasmesterek művészetszámba menő tudását és gondosságát, elképzelhetetlen, hogy tévedtek volna. A pécsüszögi íjborító aranylemezen is az észszerűvel ellentétben, az íves fej alá vágták a sarkos húrjáratot (XXII. t. 4.).

Az íj hosszáról csak hozzávetőleges számítással beszélhetünk. Ha feltesszük, hogy a markolatveret lemezéből csak kevés hiányzik (esetleg semmi sem, mert a karok lemezének vége beboríthatta a markolat csipkézett széleit) és hogy sokkal hosszabb nem lehetett, amint arra a csont markolatveretek is tanítanak,¹⁵ akkor a felajzott íj húrmenti átmérője kb. 80 cm, görbülete mentén

¹⁴ v. ö. AHung. IX. 18—19.

¹⁵ v. ö. pl. a XXIV. táblán közölt ázsiai hún íj markolatcsontjait vagy a simmeringi lelet (AHung. IX: 1. kép).

mérve pedig mintegy 100 cm hosszú lehetett. Ezek az adatok még tágan értelmezve is jóval csekélyebbek, mint a húnkori és népvándorlaskori íjak méretei.¹⁶

Végezredményben az íjborító aranylemezek vizsgálata a következő — látzólag lehetetlen — eredményre vezetett: a jakuszowicei sírba olyan kis-méretű íjat tettek, amilyent a valóságban nem használtak; az íj két végét éppen fordítva faragták, mint a használtakon; az íjat csak felajzott állapotban tarthatták, nem feszíthették ki, nem nyilazhattak vele. Mindezeket az ellentmondásokat a továbbiak értékes adatokká változtatják, belőlük derül ki, hogy az íjat csak mint jelvényt tehették a sírba, illetőleg csak így használhatták az életben.

Futólag tekintsük át a lelet többi tárgyait. Részletes leírásukat Åberg közléséből ismerjük, ezért nem a tárgyak leírására és készítmódjuk ismeretetésére törekszünk, hanem a lelet egészét vizsgáljuk.

A hosszú, kétélű, egyenes kard¹⁷ markolatgombját borostyánkőből készítették, koronázó aranydíszét rovátkolt drót koszorúzta, amelynek rekeszében kőberakás ült (XVIII. t. 1—2.). Az XVIII. tábla 3—4 ezüstszalag és hozzátartozó(?) veret a kard koptatóján lehetett. A halott ruházatának szíjveretei aranyból (XVIII. t. 8—17), lószerszámjái pedig ezüsből készültek (XIX. t.). Az öv stb. vereteinek rekeszeit jellegzetes hún ötvösfogással a kéznél levő kövekhez szabták. A lószerszám ezüstjeit bélyegzett mintákkal díszítették. Ez ugyancsak honos volt Dél-Oroszországban, de nem a húnok, hanem a gótok és talán az alánok körében. Első pillanatra látható, hogy a ruhadíszek másfajta s máshonnan valók, mint a lószerszáméi. De készítésük különbségén túl talán az is mond valamit, hogy a viselet veretei aranyak, a lószerszáméi pedig ezüstök. A pécs-üszögi hún leletben,¹⁸ továbbá a szarmata királysírokban¹⁹ és a gót fejedelmi leletekben²⁰ a lószerszám veretek is aranyból valók, ellenben a kunágotai avar sírban,²¹ amely egyidős az uralkodó kagánok bócsai²² és tépei²³ sírjaival

¹⁶ v. ö. *Sosnovskij*: Sov. Arch. 1946. 13. kép 140 cm-es íj, *Alföldi—Kalmár*: AHung. IX. 19, 160 cm-es, a magyar íj hossza pedig 120—130 lehetett vö.: Cs. *Sebestyén K.*: Dolg. VIII (1932): 181.

¹⁷ A szarmata kardokról részletesen ír *Rostovcev*: Une trouvaille de l'époque gréco-sarmate de Kertch. Mon. Piot XXV (1923). 99. és *W. Ginters* i. m.-ben. Tőlük tudjuk, hogy a jakuszowiceihez hasonló markolatgombos kardok legtöbbjén is rekeszes díszítés ül. Ilyen volt Pécs-üszögön is (AHung. IX: IV. tábla 12). A markolatgombok legnagyobb részét kalcedonból, topázból, borostyánkőből készültek (Ginters i. m. 62) és dívatjuk az I. századtól kezdődik, de a gót időkben is ilyen kardmarkolatokat készítettek. Vö. még *Minajeva* i. m. 115. Az egyenes keresztvasú kardok is ebben az időben terjednek el (Ginters, i. m. 115).

¹⁸ A lószerszámhoz tartoztak szerintem: AHung. I. 5. zablá, III. 11—17, 19, 21, IV. 8—11, V. 1, 4. a kantáron és a sügyelón voltak, a nyeregveretek fényképeit pedig vö. u. o. I. 28—31, IV. 14 és V. 8.

¹⁹ *Tolstoj—Kondakov*: Russkija drevnosti. II. 154.

²⁰ Otčet 1904: 78—83, *Rostovcev*: Iranians and Greeks: 184. A 2. sír érmei a IV. század végéről valók, de R. szerint a tárgyak egyrésze még a III. században készült. — A kersei temetőről: *A. Spicyn*: Veščij s inkrustacij iz kerčeskich katakomb. Izvestija, 1904. 115.

²¹ *Hampel J.*: Alterth. i. m. III. 260—262, a lószerszám helyreállítása: *László Gy.*: Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszámja. Kolozsvár 1942. 5. kép és VIII. tábla.

²² Közöletlen. Magyar Történeti Múzeum népv. napló 7—1935.

²³ *Supka G.*: Arch. Ért. 1913. 395—408 és *László Gy.*: Arch. Ért. 1940. 77—90.

a lószerszám díszítését ezüstlemezéből verték ki, jöllehet a viselet egyéb veretei aranyból készültek. Szaporítani lehetne az egykorú, korábbi s későbbi példák számát. Számunkra azonban most elegendő a következők megállapítása: a nemesfémeknek nemcsak a déli, történeti osztálytársadalmakban, hanem a pusztai nomád birodalmakban is osztályjelző, rangjelző jelentősége volt. Ezt tekintve, a kúnágotai leletnek a vele egykorú bócsai és tépei leletekkel szemben való alárendeltsége nyilván gazdája alárendeltségét is jelentette. Ennek példájára Jakuszowicén is rangjelzőnek tekinthetjük az ezüst lószerszámdísz, amely a fejedelmi aranyakhoz képest értékben és éppen azért hatalmi állásban is bizonyos másodrangúságot jelentett.

A viseletnéhány aranyverete (pl. a csatok, XVIII. t. 13—15) gót készítmény, ám ez a viselet egészének hún jellegét nem zavarja, mert más — kétségtelenül hún sírokból is bőséggel ismerünk ilyen csatokat. Másként áll a helyzet, amint láttuk, a lószerszámmal. A gót anyagi műveltség viseletben, szerszámozásban teljesen hozzáidomult a déloroszországi szarmatákhoz.²⁴ Ez a folyamat ebben a lószerszámban is megérződik. A zablák és veretek tisztán metsződő síkjait a gótok előtti szarmata lószerszámokról jól ismerjük.²⁵ Ugyanez áll a peltaalakú madárfejes csüngőre; a két keresztalakú szíjveret pedig még messzebbi idők hagyományait őrzi: használatát a szkítákon keresztül a kimmerekig követhetjük.²⁶ Germánnak ítéltető a pecsétlőminták alkalmazása, ez nemcsak az ötvösök kedvelt fogása volt, hanem a fazekasok is ezekkel díszítették az edényeket. Ám e díszítés mintakincsében is találhatunk olyan vonásokat, amelyek igen ősi helyi, déloroszországi hagyományokról tanuskodnak. Az ismeretett peltacsüngő valószínűleg a ló homloksíján volt. Közepére pecsételt díszítése félreérthetetlenül utal a nőiségre. E babonás rajz eredetének nyomai a szkita lószerszámokig vezetnek. Ezeken ugyanis a ló homlokdíszén gyakran a *Πότνια θηρῶν* félig állat, félig asszonyi alakja jelenik meg. Erről a kérdésről máshelyen bővebben írtam²⁷; itt csak annyit, hogy az ósanyatisztelet fennmaradása az erős anyajogú vonásokat őrző szarmata társadalomban szinte magyarázatra sem szorul. A ragadozó madárfejek is e tisztelet köréből kerülhettek a csüngőre.²⁸ Áberg e csüngők útját tovább nyomonzza a népvándorlaskori Skandinávia felé.²⁹ E lószerszámdíszben tehát annak a déloroszországi hagyományrétegnek emlékét találtuk meg, amelyet a helyben maradó őslakosság a rajta átzuduló népvándorlások alatt is megőrzött, s a közéje, vagy rátelepült és vele egybemosódó hódítóknak is átadott.

²⁴ Ezt Rostovcev figyeli meg idézett művében (Mon. Piot. XXV).

²⁵ Mon. Piot. 1923. 13—14. kép.

²⁶ Vö. pl. Gallus—Horváth: Une peuple cavalier préscythique en Hongrie — A legrégebbi lovasnép Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. 9. Bp. 1939. LIX. tábla stb.

²⁷ László Gy.: A pusztai lovasnépek ősvallása. Kolozsvár, 1946. 24—45.

²⁸ A szkita lószerszámok tele vannak ilyenféle ragadozómadárfejekkel, amelyeket vagy külön függesztenek a lószerszámba, vagy más állatalakok testét díszítik. Az ósanya tisztelettel való összefüggésére vö. az előbbi jegyzetben idézett dolgozatomat, u. o. a régebbi irodalom.

²⁹ Áberg: i. m. 8—10. kép, 275 és 277. l.

Foglaljuk össze s egyúttal bővítsük a jakuszowicei sírről mindazt, amit eddig megállapíthattunk. A sírt nem temetőben találták, hanem magányosan. Az elhunytat tehát úgy temették el, mint ahogyan ebben a korban a fejedelmeket szokták,³⁰ s az is lehet, hogy rejtve hantolták el, talán azért nem találtunk földhányást hazai húnkori sírjainkon.³¹ A temetés egyébiránt nem hún módra történt, mert a halottat nem tették előbb máglyára, s nem hamvait földelték el, hanem sírba fektették (a leleteken sehol sincsen égési nyom). Az ázsiai hún sírok és Attila temetéséről való tudósításaink ugyan óvatossá tesznek a halotthamvasztás általánosításában, erre figyelmeztet néhány szegényebb sír mellett a pécsüszögi sír is, benne nem volt nyoma a halottégetésnek. Azonban kétségtelen, hogy a jakuszowicei halott viselete hún, lószerszáma ellenben nem húndivatú, de déloroszországi készítmény. E tények alapján képzeljük magunk elé a jakuszowicei sír halottját hún aranyíj jelvényével — mert már az eddigiek alapján is bizvást jelvénynek mondhatjuk — hún viseletével és nem hún módra szerszámozott lovának ezüstveretes díszeivel. A további adatok megerősítik azt a következtetést, ami csupán e tények alapján kissé messzemenőnek tűnnek: a jakuszowicei halott életében egyike volt a hún birodalom hódolt területeire kiküldött, esetleg a helyiek közül kinevezett helytartóinak. Hatalmi jelvényként kapta az íjat és aranyveretes ruháját, de alárendeltsége miatt nem járt neki arannyal szerszámozott ló, s ezért rangos, régi hagyományok szerint díszített ezüst lószerszámját rakták sírjába. Ezt a képet teljes mértékben fedi az, amit pl. Attila udvaráról tudunk, és az ott forgoló hűbéres fejedelmekről hallunk. A jakuszowicei halott nyilván gót vagy alán ember lehetett, és Déloroszországból küldötték a lengyelföldi területekre.

A pécsüszögi leletről

A leletet először Hampel József közölte,³² de az avarkorból keletkezte. Hampel e tévedésében azonban olyan felismerés is lappang, amely a további kutatásokban helyes megvilágításba kerül: az ugyanis, hogy az avarkori uralkodó osztály hagyatéka valóban közeli vonásokat mutat a húnokéval, nemcsak ötvösségben (ami műhelyhagyomány lehetne), de viseletben, temetkezési szokásokban stb. A lelet húnkori voltát elsősorban T. Minajeva határozta³³ meg s így közölte azután Alföldi András is.³⁴ A lelet közismert és jó leírásai szükségtelenné teszik részletekbe menő ismertetését. Itt is csupán a leletekben rejlő történetiségre figyelünk. A véletlenül talált lelet csonkán került

³⁰ Erről a kérdéstről L. A. Maculevič: Pogrebenie varvarskago knjaza v vostočnoj Evrope. Moszkva—Leningrád, 1934.

³¹ Plano Carpin, III: 4, vö. még: Veselovskii: Sovremennoe sostojanie voprosa o »ka-mennich babach« ili »balbalach« Zap. imp. Odessk. Obsč. ist. i drevn. Odessa, 1915. 416—417.

³² Hampel J.: Arch. Ért. 1900. 98 és Alterth. II. 370.

³³ Minajeva: i. m. 107—109. lapon ismerteti, majd a 113. lapon kiigazítja Hampel téves időrendjét.

³⁴ AHung. IX. I—VII. tábla.

a múzeumba, s azóta bűnös módon még tovább csonkult. Fényképeiről úgy látszott, hogy a leletben arany íjborítások vannak, s éppen ezért alaposan megvizsgáltam az arany lemezeket. Azok az ívelt, kétágú lemezek, amelyekről szinte bizonyossággal azt lehetett hinni, hogy íjborítások,³⁵ nem bizonyultak annak, belőlük egy nagyobb díszítmény szétdarabolt részletei rajzolódtak ki. Ellenben egy másik lemeztöredék (XXII. t.) vitathatatlanul aranyveretes íj maradványa. Ugyanazt figyelhetjük meg rajta, mint amit Jakuszowicén tapasztaltunk: ívelt fejéhez (amit összehajtva szegeztek rá az íj fájára) sarkos hűrvájat tartozik. Mivel a szétdarabolódott aranylemezek közül egyetlen más darabot sem sikerült újra illeszteni (a jakuszowiceihez hasonló széles lemezen nincsen meg az íj testének megfelelő behajtása, s egyébként is túl hosszú ahhoz, hogy markolatveret legyen), továbbá, mert a leletben vas nyílhegyek is voltak, valószínű, hogy csak az íj merev részét díszítették aranylemezzel. A pécsüszögi íjlemez fején és oldalain, ott tehát, ahol rá kellett hajtani a lemezt az íjra, nagyon jól látszanak a behajtás gyűrött ráncai (XXII. t. 4.). Meglepetés volt, hogy a lemeztöredékek közül két meglevő — s bizonyára több hiányzó — pontosan ráilleszkedett a vaslándzsára.³⁶ A nyereg első kápájának két háromszöges verete jól összeállítható³⁷ s az első kápa íves szegélye is megvan,³⁸ a hátsó kápa ugyancsak hálódíszes lemezei közül csak az egyik került elő.³⁹ Ebből is kettőnek kellett lennie, mert a mundolsheimi rokon leletben a két háromszögű mellett két íveset is találtak.⁴⁰ A nyeret ez alapon képzeletben helyreállíthatjuk: az avar és magyar s általában a késői pusztai nyergekkel egyező, két nyeregszárnyas, emelt ülésű nyereg volt. A viselet és a lószerszám vereteit egyaránt aranylemezből készítették, a hún időkben jól ismert fogással: hajlékony aranylemez alá vékony bronzlapot illesztettek merevítésül. A zabla pofavasát aranylemezzel borították, a szügyelő szíjáról levélalakú csüngők függöttek.⁴¹ A kard markolatgombja elveszett, de koronázó aranyrekesze még nemrégén megvolt. A kard tokjának torokveretét és kopatóját vastagabb aranylemezből készítették, és köves díszének rekeszeit éppen úgy a kövek alakjához szabták, mint Jakuszowicén, vagy más hún leletekben.⁴² A hosszú aranylemezek talán a kard tokját borították. Csak a tok külső részét

³⁵ AHung IX. VI. tábla 1—4. Az alább íjlemeznek felismert aranyborítás fényképe u. o. VI. tábla 15. A töredék azóta megcsonkult, rajzomon (XXII. t. 4.) pontozással jelöltem egykori nagyságát.

³⁶ AHung. IX. V. tábla 9. a lándzsa hegyére, V. 2. pedig tövére illeszkedik rá.

³⁷ AHung. IX. IV. tábla 14. és V. tábla 8. Alföldi összegyűjtötte e veretek további párhuzamait. Vö. még a következő jegyzetet.

³⁸ Azok az íves lemezek, amelyeket Alföldi külön fényképeztetett le (i. m. IV. tábla 5—7), egybeillenek és mindkét végükön befejezett ívet rajzolnak ki.

³⁹ Zeiss: Ein hunnische Fund aus dem Elsass. Germania XVIII (1933) 127—128. Mindkét kápáiv megvan és ugyanaz a hálódísz fedi, mint a pécsüszögít s mint — mindkét leletben — az első kápa háromszöges díszait.

⁴⁰ AHung. IX. V. tábla 5.

⁴¹ A nyergekről vö. tölem: AHung XXVII. A levélalakú csüngőkről vö. tölem: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár 1943. 48.

⁴² Kardborításhoz tartozott a pécsüszögi leletből: AHung. IX. III. 1, talán III. 2, II. 1—2. és IV. 12.

fedték, belső oldalát vagy nem diszítették, vagy pedig ezüstlemez borította (töredékeit megtaláljuk a leletben). Ez ismét egy szállal szorosabbra fűzi az avar fejedelmek leleteit a húnokéhoz. Ugyanígy készítették ugyanis a bócsai kardot (belső fele ezüstlemez), a kúnágotain pedig csak a külső aranyborítás maradt meg.⁴³ A közölt fényképekről úgy látom, hogy a kercsi kard is ilyen, ha ugyan aranyveretei nem íjról valók (erről alább).⁴⁴

A pécsüszögi lelet sokban egyezik a jakuszowiceivel, sokban meg eltér tőle. Egyikben sincsen fibula, tehát hún viseletben temették el a halottat (erre mutatnak egyébként a veretek is). Egyezik abban is, hogy mindkettő magányos sír volt, és nem hamvasztással temették az elhunytat. Ott is és itt is volt aranyveretes íj, ám míg ott csak jelvény volt, itt kezelhető (?) díszfegyver lehetett. Lényeges különbségek: Pécsüszögön a viselet s a lószerszám egyaránt aranyból volt, amott a lószerszám ezüst volt s nem hún szerszámozásra való. A pécsüszögi sírban nyereg is volt, méghozzá a pusztázó lovas népek fanyerge. Jakuszowicén hiányzott; ez ismét megerősíti azt, amit a lószerszám nem hún voltáról megállapíthattunk. A pécsüszögi sírban aranyozott lándzsa lehetett, s a halott süvegét körös diszítésű aranyszalag övezte.^{44/a} Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a pécsüszögi halott hún ember lehetett.

Mivel a lándzsa aranyborítása a lemezek töredékes volta miatt vitatható, kalandos dolog lenne messzebbmenő következtetésekbe bocsátkozni. Tudjuk azt, hogy a későszarmata sírok és a hún sírok közti egyik különbség éppen az, hogy az előbbieik fő fegyvere a lándzsa, az utóbbiaké pedig az íj.⁴⁵ A lándzsa szerepe a germán népek fejedelemavató szertartásában közismert.⁴⁶

Az arannyal borított íjak kérdéséhez még a következőket mondhatom. A gyűrődött aranylemezek összeillesztése és rendeltetésének megállapítása csak az eredeti tárgyak gondos vizsgálatával történhetik. Fénykép után dolgozni lehetetlenség. Azért tartom szükségesnek ezt említeni, mert a közölt és közöletlen hún leletek aranylemezei közül még jónéhány bizonyulhat majd íjborításnak. Lehetséges, hogy pl. a már említett kercsi kardra a múzeumban ráillesztett borítás is íjon volt, méghozzá teljes hosszában fedte a rövid íjat. Erre vallana az, hogy a lemez két vége felé keskenyedik, és határozott síkokba torkollik, továbbá az, hogy a széles lemez két szalagban futó sávján a szalagok közepén olyanfajta hajlítás fut végig, amilyenekről Jakuszowicén kiderült, hogy az íj teste mentén behajtott lemez formáját követik. Fénykép nyomán nem lehet végleges ítéletet formálni a fontos leletről. Ilyenfajta kétes esetek

⁴³ *Ginters* ugyanezt a tényt figyelte meg a szkita és szarmata kardhüvelyek aranyvereteinél (i. m. 64), a húnoknál is megtaláljuk (vö. AHung. IX. XXXIII. tábla kiskunhalasi veretét). Ez is egyike azoknak a jelenségeknek, amelyek a szkítáktól kezdve végigkísérik a népvándorlást.

⁴⁴ A kercsi kardot *Ginters* közli (i. m. 31. tábla).

^{44/a} AHung. IV. tábla 1—3.

⁴⁵ Erről Minajeva alapján *Werner*: ESA VII. és *Alföldi*: AHung. IX. idézett műveikben

⁴⁶ Vö. *M. Ebert*: Südrussland im Altertum. Leipzig, 1921. 374. még a viking időkben is; vö. AHung. XII. 30.

mellett vannak teljes értékű bizonyítékok is arra, hogy a húnoknál ismerték az arany íjat. Két novogrigorjevcai sír közléséből s a mellékelt rajzból világosan kitűnik, hogy aranylemezzel borított íjjal temették el a halottakat.⁴⁷ Úgy látszik azonban különbséget kell tennünk a végig arannyal borított s a csupán merev részeinél arannyal fedett íjak között. Az utóbbi fegyver volt, csak díszesebb s rangosabb, mint a többi, nyilván ez sem járt mindenkinek (amint a csupán csontlemezes vagy éppenséggel díszítés nélküli íjak bizonyítják), az előbbi azonban csupán méltóságjelvény volt.

Joggal vetődhetik fel a kérdés, vajjon a jakuszowicei aranyíj és pécsüszögi párja nemcsak a sír számára készített díszfegyver volt-e?⁴⁸ A kérdés más szempontból — a temetkezési szertartás ismerete szempontjából — valóban lényeges, a mi kérdésünk kapcsán azonban nem döntő, mert nyilvánvaló, hogy a pusztai népek a sírba csak olyant tettek a halott mellé, ami életében is járt neki. Éppen ebben különböznek a Földközi-tenger partján s attól keletebbre élő ókori népektől; ezek a halottat rangosabban, egy magasabb osztály mellékleteivel temették el. Sírba tett álíjat és tegezst ismerünk a szkítáktól⁴⁹, nemkülönben az ázsiai hún sírokból. Oglachtyban például egy négyaraszos faíjat találtak, s a többi tárgyak egy részét is csak fautánzatban rakták a sírba.⁵⁰ Sírba tett kicsinyített másolatokat Európában a korai vaskorban s később

⁴⁷ Minajeva i. m. 34. kép és 97, 99. l., valószínűleg arany íjveret volt még a novogrigorjevcai VIII. sírban (u. o. 95), még több helyen sejtethetjük aranyozott íj maradványait, de rajzuk híján nem dönthetünk.

⁴⁸ Az orosz kutatók már korán felismerik, hogy a sírba tett tárgyak egyrésze pusztán a sír számára készült (vö. *Tolstoj—Kondakov—Reinach: Antiquités de la Russie meridionale*. Paris, 1891. 41). Ginters pedig felfigyel arra (i. m. 39), hogy a sírba tett rövid kardok egy részét nem lehetett használni, csak a temetésre készítették. Ugyanezt figyeltem meg a kúnágotai lelet kardjánál (Arch. Ért. 1950. I. 31), bővíttem most ezt a megfigyelést azzal, hogy a gyűrűk (*Hampel: Alterth. III. 261*) is annyira vékony és rossz készítmények, hogy az övveretekkel egybevetve, — amelyek vastag aranyból, erős tartással készültek — nem vitás, hogy e gyűrűket is csak a halott számára készítették. Itt szeretném felvetni a népvándorláskori sírok durva, kézzel formált és rosszul égetett edényeinek kérdését is. Magam részéről úgy vélem, hogy ezekben a temetőkör készített, eseten edényekben igen régi hagyományt őrzött meg a temetési szertartás. Amiképpen a vallásos élet más területein is megfigyelhetjük, a hagyományok néha történelemelőtti korok eszközeit és szokásait ápolják. E kézzel formált edények a korong előtti idők emlékeit őrzik. Az új dolgok könnyen meghódítják a mindennapi életet, ellenben csak igen hosszú idő után hatolnak be a szertartásokba és így a temetkezésbe is. Az avarok s többi népvándorláskori népek korongolt házi edényeit jól ismerjük s éppen azért magyarázzuk még a korong előtti korok maradványának azt, hogy a temetkezésekkor régi módra készítik el a halottal adott ételek edényeit. A mongóliai sírok faedényeit is így magyarázom s igen valószínű, hogy ahol edény nélkül találjuk népvándorláskori sírjaink állatsontjait — tehát a halottal adott eledel maradványait — azokat egykor faedényekben adták utolsó úturalóul. A mi földünkben a faedények ugyanúgy elemészódtek, akárcsak az íjak, vagy nyergek. Ismeretes dolog, hogy az őskor nagyrészeben a síredényeket készítették gondosabban, tehát éppen fordítva, mint a népvándorlás idején.

⁴⁹ Vö. *A. M. Tallgren: Miniaturbogenfutteral aus Ostrussland. MSFou. 58, 1928. 220—228.*

⁵⁰ Vö. *Sosnovskij: O nachodkach oglachtinskago mogilnika. Problemy GAIMK. No. 7—8. (1933) 24—41. és Tallgren: Oglatky. EŠA. XI. 69., a faj: Tallgren 21. kép. A Sosnovskij-nál és Tallgren-nél (16—19. kép) közölt és ismeretlennek jelzett tárgyakról úgy vélem, hogy fából kifaragott török voltak. A XXIV. táblán közlöm e faragványokat és összevetem I. Antiochus Komagene síremlékéről lerajzolt törrel (vö. *Ginters i. m. 25. tábla*). Sírokba tett s fából vagy nyírfakéregből faragott tárgyakat, — amelyek az eredetét helyettesítették — bőven ismerünk a pusztai régi sírokból (vö. pl. Radloff ásatásait: *Aus Sibirien II. kötetében*). Jelen esetben az egyezés olyan tökéletes, hogyha nem is ismernők e szokást, ennek a párhuzamnak alapján meg*

éppen úgy megtalálhatjuk, akárcsak Belső-Ázsiában.⁵¹ E szokás kutatása túlnő felvetett kérdésünk tárgyalásán, belőle is csak az tűnik ki, hogy a halott eredetiben vagy másolatban, de mindazt megkapta, amihez életében jussa volt. Az új kérdéséhez még lényegesnek tartom megemlíteni a következőket: a csontkarokkal merevített visszacsapó íj az eurázsiai füves puszták nagy kelet-nyugati sávján először a volgamenti hún sírokban tűnik fel.⁵² A nyugatabbra eső határőrség nagyrészt nem a húnok útján, hanem szír és kisázsiai helyőrsége útján jutott e fegyverhez.⁵³ A negyedik századi volgamenti hún sírok a húnok európai feltűnésének történeti időpontjával keltezhetők (a talált íjak édes-testvérei az időszámításunk kezdeteiről való ázsiai hún íjaknak 3–4. kép),⁵⁴ akárcsak hamvasztásos temetkezésük; az ázsiai és európai húnok történetileg

kellene állapítanunk. Ugyanannak a temetkezési szokásnak egyik változata ez, amelyről fentebb értesültünk (vö. 48. jegyzetet és a hozzátartozó szövegrészt). A Nemrud—Dagh-i sír-emlékkel való egyezés (vö. még *Ginters* 27. tábla) azért is fontos, mert ezzel is biztos alapot nyerünk az oglachty sírok és a velük egyidejű ázsiai hún sírok korának meghatározásához. A síremléket ugyanis az időszámításunk előtti I. században faragták. Vö. még az alább következő jegyzetet.

⁵¹ Vö. *Ebert*: *Reallex.* VIII. 194—195. Nálunk pl. a pilini lelet (*Hampel J.*: A bronzkor emlékei a Magyarhonban. II. 1892, 113.). A temetkezésekkor használt kis bronzüstökről legutóbb *Fettich* írt (A húnok régészeti emlékei. i. m. 241—242. A Zichy gyűjtemény — minuszinszki tárgyai között is találunk parányi üst utánzatot bronzból. — Egyelőre tisztázatlan számomra, vajjon e piciny tárgyak összefüggenek-e azzal a hiedelemmel, hogy a lélek apró emberke formájában folytatja másvilági életét, vagy más magyarázattal okolhatjuk sírbatételüket.

⁵² Ezt *J. Werner* ismeri fel (*ESA* VII: 43, 51).

⁵³ Vö. *Werner* és *Alföldi* többször idézett műveit, továbbá *R. Eckinger*: *Bogenversteifungen aus römischen Lagern. Germania*, 1933. 289. és *K. Stade*: *Beinplatten zur Bogenversteifung aus römischen Waffenplätzen. Germania*, 1933. 110—114.

⁵⁴ *Sosnovskij*: *Problemy ist. dokap. obšč.* 1934. *GAIMK* alapján *J. Werner*: Ein hunnischs Lager der Hanzeit in Transbaikalien. *Sinica* XIV. 193—196. A tőlem közölt kép fényképe: *Sosnovskij*: *Raskopki Il'movoi pady. Sov. Arch.* VII, 1946. 13. kép. — Úgy látszik, hogy a visszacsapó íjak csontmerevítését — ha ugyan nem az íjat magát is — a taiga vadászai találták fel. *A. P. Okladnikov* tanulmánya (*Pogrebenie bronzovago veka v Angarskoj taige. Kratkje soobščenia* VIII, 1940. 106—112) egy fontos lelet közlésével erre utal. A lelet sírrajzát és íjlemezeinek képét, valamint csontszigonyát a XXIII. táblán közlő *Okladnikov* nyomán. A sírt valami féreg dülhatta fel, akkor amikor már az inak széjjelmállottak s ezért a medencecsonttól lefelé összevissza fekszenek a váz részei. A ballábnál, valamint a balvállnál talált íjlemezek egymástól való távolsága 120 cm. A közölt csontnyílhegyek és szigony mellett és az ugyancsak lerajzolt bronz nyílhegyeken kívül, még egy bronz késpenge darabját és edénytöredékeket találtak a sírban. A leletek vizsgálatából *Okladnikov* arra az eredményre jut, hogy ez a sír abba — sajnos kevésbé ismert — csoportba tartozik, amely a Baikál, az Angara, Irkutszk, a felső Léna taigáit népesíti be és a krasnojarszki és Köves-Tunguzkai területekig hatol. Több hasonló íjlemezről ír, köztük az 1932. ásatásokkor a Léna mellett feltárt *Belousovoiról*, s említést tesz az ananinoi és pjanobori jellegű *salechardai* leletekről is. Ezek közlését nem ismerem. A sír korát a rokonleletek alapján i. e. I. évezred első felére teszi. Korhatározása meggyőző s ezek szerint — amint a szerző is igen jól látja — a sírban talált íjlemezek a legkorábbiak az eddig ismertek között. Számunkra igen tanulságos, hogy ezek az íjmerevítések éppen annak a steppei területnek erdős peremvidékéről valók, ahol néhány századdal később feltűnnek az ázsiai húnok. A taiga leleteinek gyarapodása, úgy látszik, végleges választ ad a steppei pásztornépek kialakulásának kérdésére, sőt közelebbi időpontjára is.

⁵⁵ Vö. *Tepluchov*: *Opyt klassifikacii drevnich metallističeskich kultur Minusinskago kraja. Mat. po Etn.* 1929, a tasyk II. fokozat halotthamvasztásáról. Nem ütközhetünk meg azon, hogy egy-egy népnél — pl. jelen esetben a húnoknál — többféle temetési szokást találunk. Ilyenre még nemrég is volt példa egyes belsőázsiai népeknél (vö. *U. Harva*: *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. FFC* 52, Porvoo, 1938. 294 sk). Megtörténik, hogy egy népnél egyidőben háromféleképpen is temetnek: a halottat kitették a pusztára, vagy földbe hantolták el, vagy pedig elégették. E szokások vagy a társadalmi rangkülönbséget jelzik, vagy pedig

sokat vitatott kapcsolatát régészeti hagyatékuk egyeztetése fogja megvilágítani.⁵⁶

A voronezsi szkíta ezüstváza rajza⁵⁷ igen tanulságos a jelképes új kérdésének szempontjából (XX. t. 4.). Fiatalabb szakáltalan gyermekember ül egy kőrakáson, a vele szemben levő idősebb szakállas férfi ugyancsak sziklarakáson ül. A fiatalabb fegyvertelen, jobbájával fókosára támaszkodik. Az idősebb övéen tegez függ, benne van íja is, ennek ellenére jobbájával egy kicsiny íjat nyújt át a fiatalabbnak, nyilván nem sajátját. A jelenetben hatalomátadási, felavatási szertartást, a kisméretű íjban pedig felségjelvényt kell látnunk. A kőrakást az egykorú érméről jól ismerjük (mint földköldökét = omphalost), rajta ülve Apollon íját, vagy nyilát vizsgálja.⁵⁸ A földköldöke-világhegy képzet általánosan elterjedt a pusztai népek hitében. Egyik belsőázsiai nép eredetmondája az uralkodócsaládot a két fenyő közt felduzzadó dombból születi. A belsőázsiai hún fejedelmi sírokat magas hegyeken találják, a pusztára temettek fölé pedig mesterséges hegyeket emelnek kőből vagy földből (kurgánok = korhányok). E sírhalmok a köznépnek is kijárnak, csak jóval kisebbek mint fejedelmeiké. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy a földköldöke képzet nemcsak a pusztai népeknél van meg, hanem jóformán a földkerekség valamennyi népe ismeri, halottait a földanyába temeti, annak dombja alá rejti, ahonnan egykor — hitük szerint — megszülettek. Az omphaloson ülő (vagy az ezt helyettesítő

a több népből összetevődött társadalom ethnogenetikai multját őrzik. A nomád birodalmak tarka népiségében tehát egyáltalán nem csodálatos az, hogy egyazon műveltség hordozói többféleképpen temetkeznek. Lehetséges az is, hogy az osztálykülönbségek és a népi származás különbségei egy időben színezik a temetés szertartásait. A hún fejedelmi leletek közül a szeged-nagyszéksői és az usturti hamvasztással került a földbe, míg pl. a moigrádin nyoma sincsen a tűznek; ugyancsak hamvasztás nélkül temették — úgy látszik — a szegényebbek többségét.

⁵⁶ E szempontból nem közömbös az a tény sem, hogy a kínai tárgyak éppen abban az időben tűnnek fel Dél-országra, amikor Belső-ázsiaiban és amikor — ez számunkra a legjelentősebb — a Han krónikák szerint az ázsiai húnok egyrésze nyugat felé költözik (vö. *Rostovcev*: *Mon. Piot.* 99 sk. — a kínai selyemáru dél-országi megjelenéséről pedig *N. P. Toll*: *Zametki o kitaiskom šelke na juže Rossii. Sem. Kond. I.* 85—92). *Rostovcev* figyelmeztet arra, hogy nem minden jade kínai eredetű — hiszen Kína is nagyrészt Belső-ázsiaiból szerzi be készletét — s így csak akkor szabad kínai készítményt látnunk a jadeokban, ha kétségtávol kínai formájúak, vagy éppenséggel kínai módra vannak díszítve (vö. *Rostovcev*: *Le centre de l'Asie, La Russie, la Chine et le style animal. Skythica I.* Prague 1929. 41, *Ginters*: i. m. 29. tábla stb.). A későszarmata korban feltűnő kínai s nem kínai eredetű jadekat a Kína határaitól elűzött húnok közvetíthették. A Han-kori hosszú és egyenes keresztvasú kínai kardok és a megfelelő szarmata formák egyezését *Ginters* is észrevette (i. m. 73), de mindkét irányban iráni kisugárzásra gondol. A hún kapcsolatok kérdésében az üstök szerepére egy másik dolgozatomban igyekszem felelni, az eddigi gazdag vitairodalom közismert. A fémművesség kérdésében vö. *Alföldi és Fettich* vitáját (*Germania*, 1932. 135 és 300).

⁵⁷ *M. I. Rostovcev*: *Voronežskii serebrjanyi sosud. Mat. po arch. Rossii No. 34*, 79—93, I. tábla. Itt azt a megfigyelését közli, hogy a voronezi vázán a harcra való készülődést, a kulobain pedig a harc utáni jeleneteket ábrázolta a művész. Csak idézetből ismerem *Le Culte de la grande Déesse en Scythie* (*Rev. des études grecques* 1921) és *Predstavlenija o monarchiceskoi vlasti v Skifii i na Bospore c.* tanulmányát (*Mat. po arch. Rossii* 37). A *Montelius Emlékkönyvében* írott dolgozata (*Fische als Pferdeschmuck*), valamint a *Bog-vsadnik c.* kisebb tanulmánya (*Sem. Kond. I.*: 141—146) az anyaistennő tiszteletével foglalkozik, bennük nem találtam nyomát az új jelvényként való említésének.

⁵⁸ Vö. *Harmatta J.* következő fejezetében idézett görög érmekeket.

széken trónoló) s íjukat, nyílveesszőjüket kezükben tartó Arsacida fejedelmekről (XX. t. 1—3.) alább lesz szó.⁵⁹

Az új méltóságjelvény voltának írott forrásanyagát és néprajzi adattárát Harmatta János értékeli a következő fejezetben. Mielőtt azonban erre a bizonyító anyagra sor kerülne, vizsgáljuk meg nagy vonalakban a gót és hún leletek egymáshoz való viszonyát. E vizsgálatokból fény derül arra, hogy a hún vezérelletek miért éppen ott helyezkednek el, ahonnan előbukkannak. Ebből az áttekintésből az új kérdéséhez is újabb régészeti adatokat kapunk.

Régészeti adatok a hún nomád-birodalom szerkezetéhez

A hún régiségek meghatározása óta egyre gyakrabban kapunk hírt leletekről, amelyek a szorosan vett hún területen kívül kerültek napvilágra. Ilyeneket ismerünk Nyugat-Európából, a szarmata síkság felett elterülő erdős vidékekről és az Aral menti Ust-Urt pusztáról.⁶⁰ Ezt a jelenséget eddig kétféleképpen magyarázták. Alföldi András kisebbszámú hún megszállócsapat emlékeit látta bennük.⁶¹ Fettich Nándornak pedig az tűnt fel, hogy e leletek a kereskedelmi utak mentén bukkannak fel, jelenlétüket éppen ezért elsősorban azzal magyarázta, hogy az emlékek javarésze kereskedelem útján került e távoli területekre.⁶² Felfigyelt arra a tényre, hogy a permi prémvidéket valamennyi déloroszországi nomád birodalom kézbe tartja. Úgy látom, hogy egyik magyarázat sem mélyíti el a kérdést eléggé, sőt ellentmondásokat vált ki. Vizsgáljuk meg mindkettőt közelebbről. Alföldi gondolata történeti jellegű, s eléggé valószínűnek is tűnnék, ám a leletek nem kisebbszámú temetőkből kerülnek elő — amint az magyarázatának helyessége esetén várható volna — hanem magányosan. Csupán Kacska-ról, tehát a volgai prémterületről ismerünk kisebbszámú temetőt, e részek megszervezése mint láttuk nem is vitás.⁶³ Fettich magyarázatát sem fogadhatjuk el, mert az akkori emberek gondolkodásmódját ismerve, lehe-

⁵⁹ Az érmeek leírása: XX. t. 1. Tarsus (Cilicia), Datames (378—372) ezüst staterje 24 mm, 9,21 gr. BMC: 167, no 32. Pl. XXIX: 11. XX. t. 2. Parthia, I. Phraates (176—171) ezüst drachmája 19—20 mm. BMC: 3, no 13. Pl. I: 8. XX. t. 3. Parthia, II. Mithridates (123—88) ezüst tetradrachmája, 29—31 mm, 15,65 gr. BMC: 24, no 3. Pl. VI. 2.] — A Magyar Történeti Múzeum Éremtárában őrzött leletek fényképeit és leírását Kerényi A. baráti s zívességének köszönhetem. — Itt jegyzem meg, hogy a román területek későközépkori bizánci falfestményein még pontosan ugyanebben a fogalmazásban él a nyilat néző fejedelem képmása (jegyzeteim nincsenek kéznél, de ha emlékezetem nem csal M. Gulescu cikkében, amely az Artă și tehnică grafică, București 1939. évfolyamában jelent meg, láttam ilyen falfestmény fényképét). Valószínűnek tűnik, hogy a román területen felszívdott kúnok, vagy az aranyhorda fejedelménél megmaradt szokás mentette át ezt az antik képet a késő középkorba, vagy pedig bizánci mintakönyvekből került ide. V. Brătulescunak azok a magyarázat-kísérletei, amelyekben a romániai falfestményeken és szentképeken található antik elemeket népi folyamatossággal magyarázza (Bul. Com. Mon. Ist. XXXVII. 1934) elhibáztak, mert majd másfélezer éves időből nyomát sem tudja mutatni e képek helyi életének.

⁶⁰ Fettich: i. m. A húnok régészeti emlékei térképéhez kiegészítésként az itt elsőként közölt, vagy azóta talált leleteket (Jakuszowice, Ufa, Coșoveni, Kara-Agač).

⁶¹ Vö. AHung. IX: 35.

⁶² A húnok régészeti emlékei. i. m. 244.

⁶³ A. V. Schmidt: Kačka. ESA. I: 18—50.

tetlen, hogy hún áldozati, vagy temetkezési üstök s olyan felséges méltóság-jelvények, mint a wolfsheimi arany nyakpérec, kereskedők kezén forogtak volna. Nem is szólván arról, hogy például a mundolsheimi aranynyerges temetkezés tisztán hún jelenség, nem magyarázható sem kereskedelemmel, sem pedig művelődési hatással.

Ha a hún leletek elterjedését nem egymagában vizsgáljuk, hanem össze-vetjük a hún korszakot közvetlenül megelőző népek urainak hagyatékával, akkor egyszeriben értelmet kapnak e távolra került leletek is. Az alábbi összefüggések megrajzolását csak kísérletnek tekinthetem egyrészt azért, mert még mindig nem ismerjük valamennyi húnkori leletünket, másrészt pedig a föld még nyilván sokat rejt belőlük, pedig — mint kitűnik — pontosabb eredményekhez sokkal több lelőhely ismeretére lenne szükségünk.

Feltűnő az, hogy míg a hún birodalom székhelye a délorosz síkságon volt, e terület peremén töménytelen kincset rejtettek földbe. Lengyel, magyar és román területről már eddig is káprázatos fejedelmi kincsek kerültek napvilágra.⁶⁴ A kincsek elrejtésének okát a kutatás a húnok megjelenésében, zsákmányoló hadjárataik megindulásában látta, nyilván helyesen, azonban ennél az általánosításnál egy lépéssel tovább is mehetünk. Vegyük futólag szemügyre a közismert leleteket. Egy részükben nagyméretű császárképes aranykorongokat találtak, olyant, amit a határmenti barbár fejedelmek a császártól kaptak s amellyel a császár, mintegy jelképesen, megerősítette őket népük feletti uralmukban, szinte saját tekintélyével támasztotta alá uralkodásukat.⁶⁵ Nyilvánvaló, hogy a későrómai időkben e címeikkel járó megtiszteltetés csak a barbár fejedelmek hiúságát legyezgette, valójában ugyanis ők állottak az erdő felől s magatartásuktól függött nemcsak a határvidék nyugalma, de nem egyszer a birodalom léte vagy nemléte. Úgy látszik, e nagy aranykorong-érmek szokásjog alapján valóban az uralkodás látható jelképei lettek, függetlenül attól, hogy a császár milyen szándékkal ajándékozta ezeket. Erre mutat Alföldi megfigyelése arról, hogy adott esetben a gót fejedelmek utánozták a — meg nem kapott — melldíszeket, továbbá az, hogy észak felé terjedve, ezek a mellkorongok az előkelőség jelképei lettek.⁶⁶ E kétségtelenül uralkodói

⁶⁴ [Szilágysomlyó : *Hampel* : *Alterth.* III : 14—31. u. o. 32—36. táblán Apahida. Petrossa : *A. Odobesco* : *Le trésor de Pétrossa*. Paris, 1900. Krászna : *Fr. Kenner* : *Römische Goldbarren mit Stempeln*. Num. Zeitschr. XX (1888) : 19—46.] A 12 (esetleg 15) darabból álló kincs tudvalevőleg a Kárpátoknak a Petrossával szembeeső innenső részén, a bodzai szoros mentén került elő. Általában e nagy kincsek lelőhelye, illetőleg a fejedelmek székhelye egy-egy terület természetes csomópontjában volt, ahol a kereskedelmi utak is kereszteződtek, vagy betorkollottak egy újabb területbe.

⁶⁵ Vö. pl. Szilágysomlyó : *Hampel*, *Alterth.* III : 16—19. Boroczyce : *W. Antoniewicz* : *Der Fund von Boroczyce*. Num. Közl. XXVIII—XXIX (1933) : 26—29, értelmezésükre : *Alföldi A.* : *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern*. Num. Közl. XXVIII—XXIX (1933) : 10—25. I—III. tábla.

⁶⁶ Lengyel lelőhelyekre vö. *Antoniewicz* fent idézett művén kívül : *St. Bolin* : *Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in freien Germanien*. XIX. Bericht. d. röm-germ. Komm. 1929 (1930) : 86—145, különösen 126 sk. Újabb leletekről ad hírt *W. Radig* : *Der Ostgermanische Goldmünzhort von Stara Wies, Kr. Sokolow. Die Burg*. III. 1942 : 17—40.

kincsleletekkel egyidőben kerültek Erdély és a román síkság területén földbe azok a nagy aranykincsek is,⁶⁷ amelyekben barbár felségjelvények (korona vagy nyakperek) teszik biztossá, hogy egykori gazdájuk uralkodó volt. Amint a jegyzetben adott lelőhely felsorolásából látható, e leletek valamennyiét a déloroszországi hún birodalom peremterületén rejtették földbe. Azonban a jakuszowicei, moigrádi⁶⁸ és concești⁶⁹ leletek mást is mondanak. Ezek a hún leletek ugyanis éppen e területek központjaiban kerültek napfényre, tehát mintegy felváltják az előző uralkodók kincseit. E területekről eddig a hún köznép temetőjét nem ismerjük. Amikor pedig a húnok hazánk területére helyezik át hadászati támpontjukat, és déloroszországi területük veszít fontosságából, akkor a peremterületek is nyugatabbra tolódnak. Ezzel magyarázom a höckrichti, mundolsheimi, wolfsheimi és lenzi leletek megjelenését, s a legutóbb Châlon-ban előkerült közöletlen hún üstöt is.⁷⁰

E nem hún területeken felbukkanó hún leletek szinte pontosan példázzák azt a rendszert, amelyet a jóval előbbi szkíta leleteknél megfigyelhattunk. A déloroszországi szkíta birodalom peremén Vetttersfeldében, Zöldhalompusztán, Tápiószentmártonban és Gyomán olyan területeken kerültek elő fejedelmi méltóságjelvényekkel gazdag sírok, amelyeken a szkíta népesség nagy tömegében valójában sohasem telepedett meg. Bottyán Árpád kiadatlan tanulmányából látható, hogy hazánk szkíta megszállása nem néptömegek áttelepülésével történt, hanem (Erdély kivételével) a szkíta réteg csak igen vékony volt, nem is hasonlítható a szarmata síkság tömör népességéhez.⁷¹

⁶⁷ Pl. Petrossán nyakperek: *Odobesco* i. m. színes tábláján, Apahidán koronacsüngők: *Hampel*, *Alterth.* III: 36. Szilágysomlyón pedig jelvénnyé váltott — nem viselt — nyakperek: *Hampel*, *Alterth.* III: 28. — A jelvénnyé lett nyakperect már — a fejlődés egy bizonyos fokán túl — éppen úgy nem használatra készítették, mint az arany fjt. Az idők folyamán így válnak a díszes, de használható rangjelzőkből jelképes tárgyak, amelyek gyakorlati értelmüket elvesztették.

⁶⁸ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiség tárában (Kolozsvár) őrzött hatalmas aranykincs hún voltát Fettich Nándor ismerte fel s ő készíti elő a lelet közlését is.

⁶⁹ *L. Matzulevitch*: *Die byzantinische Antike*. Berlin, 1929: 123—137.

⁷⁰ A lelet egy bronzüst félkörös lemezekkel díszített fogantyúja, Antoine Jeritzki (Paris) fogja közölni közelebből. E — lelőhelye miatt — nagyjelentőségű leletről a Magyar Történeti Múzeumnak írott leveléből s mellékelt rajzából kaptunk hírt. — Az idézett rajnamenti és nyugati leletek irodalmát lásd Fettich összefoglaló dolgozatában. Harmatta János figyelmeztetett arra, hogy a wolfsheimi csüngő felirata esetleg nem az első szaszanida uralkodó nevét őrizte meg, hanem valamelyik III. századi északiráni helytartóét. Így is rendkívüli jelentőségű, hogy egy investitúra jelvény — a nyakperek — amelynek III. századi perzsa eredete vitán felül áll, aláhajtott lábú »gót« aranyfibulával és egy Valens arannyal együtt került elő, a hún birodalom nyugati peremterületein. Beningernek azt az elméletét, amely ezt a leletet az alánokhoz kapcsolja, nem lehet elfogadni. A lelet jelentősége nemcsak nyugati földrajzi fekvéséből adódik, hanem visszakövetkeztethetünk belőle a III. század északiráni területeinek határán élő s később a húnokkal szövetséges, vagy éppenséggel hún törzsek földrajzi elhelyezkedésére. A perzsa birodalom a puszták nomádjaival az Aral és Balkas tó közén volt határos. Itt kellett tehát valahol élnie annak a fejedelmi ősnak, aki a wolfsheimi leletet 3—4 nemzedékkel megelőzően a nyakperect ajándékként, vagy investitúráként Ardasír fejedelemtől, vagy valamelyik határmenti hasonló nevű részuralkodótól megkapta. Az e területen lefolyt harcokról és az iráni s nomád kereskedelmi s néha békés kapcsolatokról rendkívüli meglevenítő erővel ír a Sáhname későbbi összefoglaló.

⁷¹ *Bottyán Á.*: *A magyarországi szkíták emlékei*. Kézirat. Bp. 1943.

Az a kép, amely a hún uralommal szembeszálló gót és más germán fejedelmek kincsleleteinek elrejtéséből s a helyükön feltűnő hún sírleletek elhelyezkedéséből élénk tárul, a történelem síkjára vetítve, körülbelül a következőképpen rajzolható meg: A húnok nomád birodalmuk magvát, saját szállás-területeiket, hódolt népeik gyűrűjével védték. A hódító — s egyben zsákmányoló — hadjáratokkal elsöpörték a környező területek ellenálló vezetőrétegét, s helyébe a maguk embereit ültették. Az új urakat méltóságjelvénnyel iktatták tisztségükbe (arany íjjal, esetleg lándzsával és nyakpereccel, valamint aranyveretes ruhával). Az új helytartók az elmenekült, vagy kiirtott uralkodóosztálytól megteremtett kizsákmányoló szervezetet megtartották, a hún birodalom kizsákmányoló szervévé tették. A nagy gót birodalom leleteiből⁷² és történelemből tudott határain belül mindenütt megjelennek a hún leletek; ez azt jelenti, hogy a húnok nemcsak a legyőzött nép törzsterületét tekintették magukénak, hanem mindazokra a peremvidékekre is ráültek, amelyek elődeiknek szolgáltak. E területek tehát, szószerint véve, csak gazdát váltottak. Amint a jakuszowicei sírból, de meg a történeti forrásokból is kiténik, az új helytartók nem voltak feltétlenül húnok, sőt az is nyilvánvaló néhány feltétlenül húnkori, de nem hún sírból (pl. Untersiebenbrunn),⁷³ hogy sok esetben továbbra is a velük egyező régi urakra bízta saját népük kormányzását. Említettük már, hogy amikor a hún birodalom székhelye hazánk területére kerül, az embergyepű — s vele együtt annak megszervezése — nagyjából a Rajna vonaláig tolódik nyugatra.

Ezek a következtetések fedik a hún birodalom eseménytörténetét, bár kissé másként értelmezik, mint a történelemírás. E megfigyelések visszahatnak a régészeti leletek értelmezésére is, mivel lehetővé teszik a leletek időrendjének meghatározását. Eszerint ugyanis az európai húnok leletanyagában, a még egy századot sem betöltő időben, a következő rétegződést kapjuk: legkorábbiak a volgamenti, majd a déloroszországi sírok, kissé későbbiek a peremterületek egyes sírjai, 400 utánról keltezhetők a hazai leletek s ismét kissé későbbről a nyugatiak.

Vessük most tekintetünket a nyugati gyepűről a keleti határra, az Uszt-Urt pusztában talált — nemkülönben a még keletebből való Kara-agači — nagy hún lelet⁷⁵ arra mutat, hogy a Kaspi- és Aral-tó közti területet éppenségyen rend-

⁷² Vö. Tallgren térképét: *L'orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrienne, jusqu'au IX. siècle de notre ère*. SMYA. XXXV : 3. Kny. 6. kép. A térképből természetesen ki kell vennünk az azóta húnak bizonyult leleteket.

⁷³ W. Kubitschek: *Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf den Marchfeld)*. Jahrb. f. Altertumskunde V. Wien, 1911. 32—74. Családi temetkezés. vö. még *Nicolascu—Plopsor—Zeiss*: *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coşoveni (kleine Walachei)*. Germania, 1933. 273—277.

⁷⁴ Erről legutóbb: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához c. dolgozatomban (Szt. István Emlékkönyv III). Bp. 1938. 533, előbb pedig *Alföldi A.*: *Insignien und Tracht der römischen Kaiser*. Kny. Mitt. d. Deutsch. Arch. Inst. Röm. Abt. 50-ből. 1935. 54.

⁷⁵ A leletet Fettich Nándor említi dolgozatában (A húnok régészeti emlékei: 255—256), közelebbit nem tudok róla. A déloroszországi hún központtól ugyanolyan távolságra találták Kara-Agači-i sírt (ESA I : 43), mint a magyarországitól a rajnamentieket. Az Aral és Balkas tó közti lelet feltételezhetően egy asszony sírjából származott. Valamelyik arra a vidékre kiküldött (vagy esetleg hátrahagyott) hún helytartó családjához tartozhatott.

szerrel biztosították a húnok, mint nyugati gyepeiket. ÉNy-i határaik biztosításáról pedig a baskírföldi leletek vallanak.⁷⁶ Ezen túlmenőleg a volgamenti húnok hagyatékában feltűnő perzsás divat azt sejteti, hogy ott való megjelenésük előtt éppen azon a területen élhettek, amelyről a wolfsheimi lelet Ardasír nyakperece származik. A dolgokat így tekintve, különösen jelentős a nyakperce kora, tehát a III. század közepe vagy vége. A volgamenti húnok a IV. században jelennek meg, és perzsás övvereteik jelzik, hogy hosszabb ideig élhettek a perzsa birodalom szomszédságában. Az itt felvetett kérdésre azok a kutatások deríthetnek fényt, amelyeket Tolstov vezetésével olyan nagy eredményekkel folytatnak a szovjet régészek éppen az említett területeken.⁷⁷

A mondottakból kirajzolódik az európai hún birodalom nyugati, északi és keleti peremének támadásra, védekezésre és kizsákmányolásra épülő embergyepű-rendszere. A déli nagyhatalmakat pedig az erőszak, a tárgyalás és az átmeneti megegyezés állandó bizonytalanságával szorították sarokba, annyira, hogy ez a határuk szinte biztosabb volt, mint ahol leigázott népekkel vették körül magukat. Természetesen, e nagy szervezetben a kereskedelem is elsőrangú tényező volt (ennyiben helyes Fettich gondolata). Lehetséges, hogy a veszélyeztetettebb helyekre kisebb hún helyőrséget is küldtek (Alföldi), de semmiképpen sem a kis helyőrségek tartották fenn a peremvidéki hún uralmat, hanem a megvert, majd érdekeikben megerősítve megnyert uralkodórétég, élén megbízható, esetleg közülük való hún küldöttel.

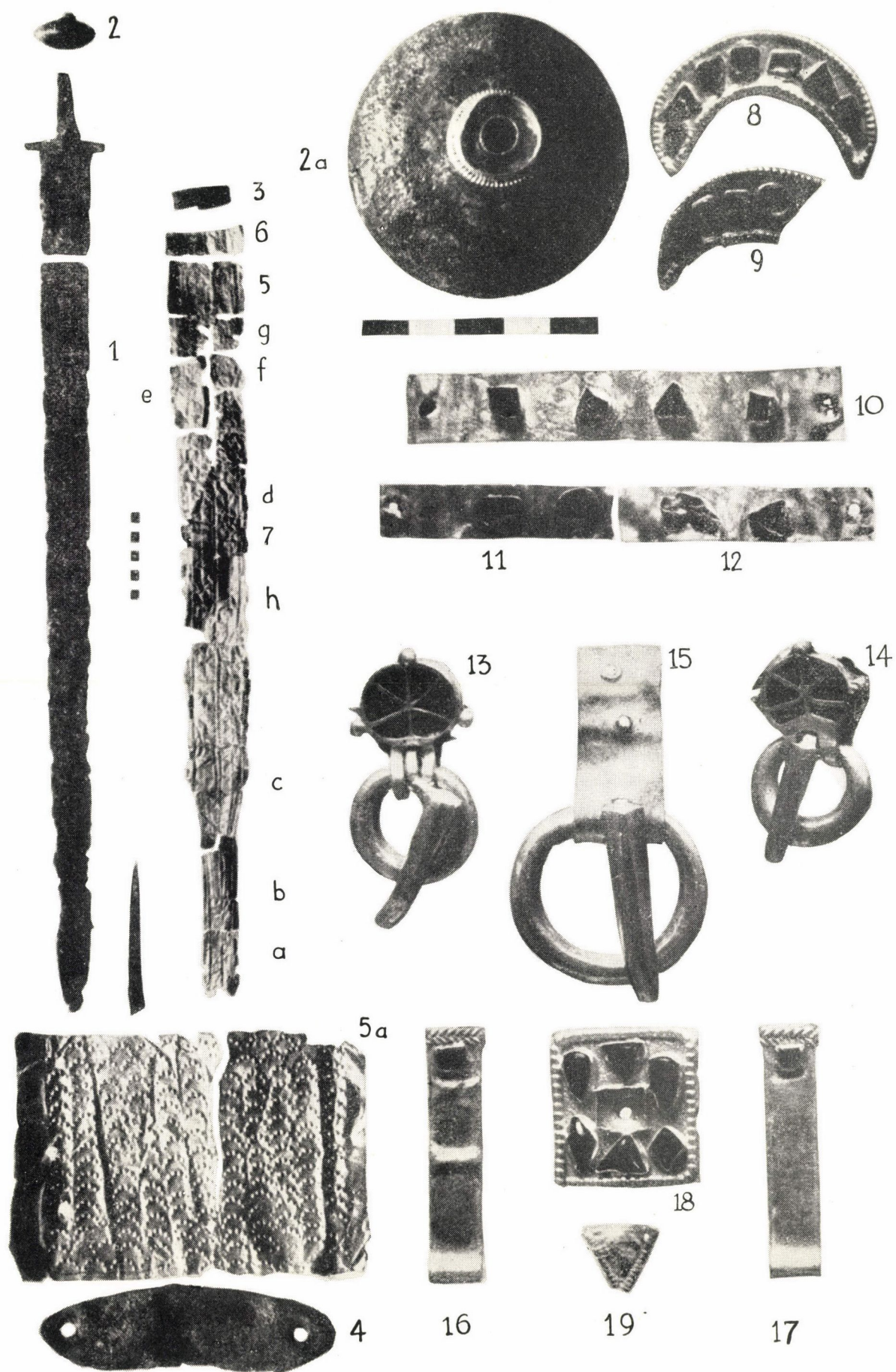
Nagyjából ennyi az, amit az egykori hún birodalom területén előkerült összes hún és húnkori leletek együttes közzététele és alapos vizsgálata előtt erről a kérdésről egy részletkérdés kibogozásával mondani tudunk.

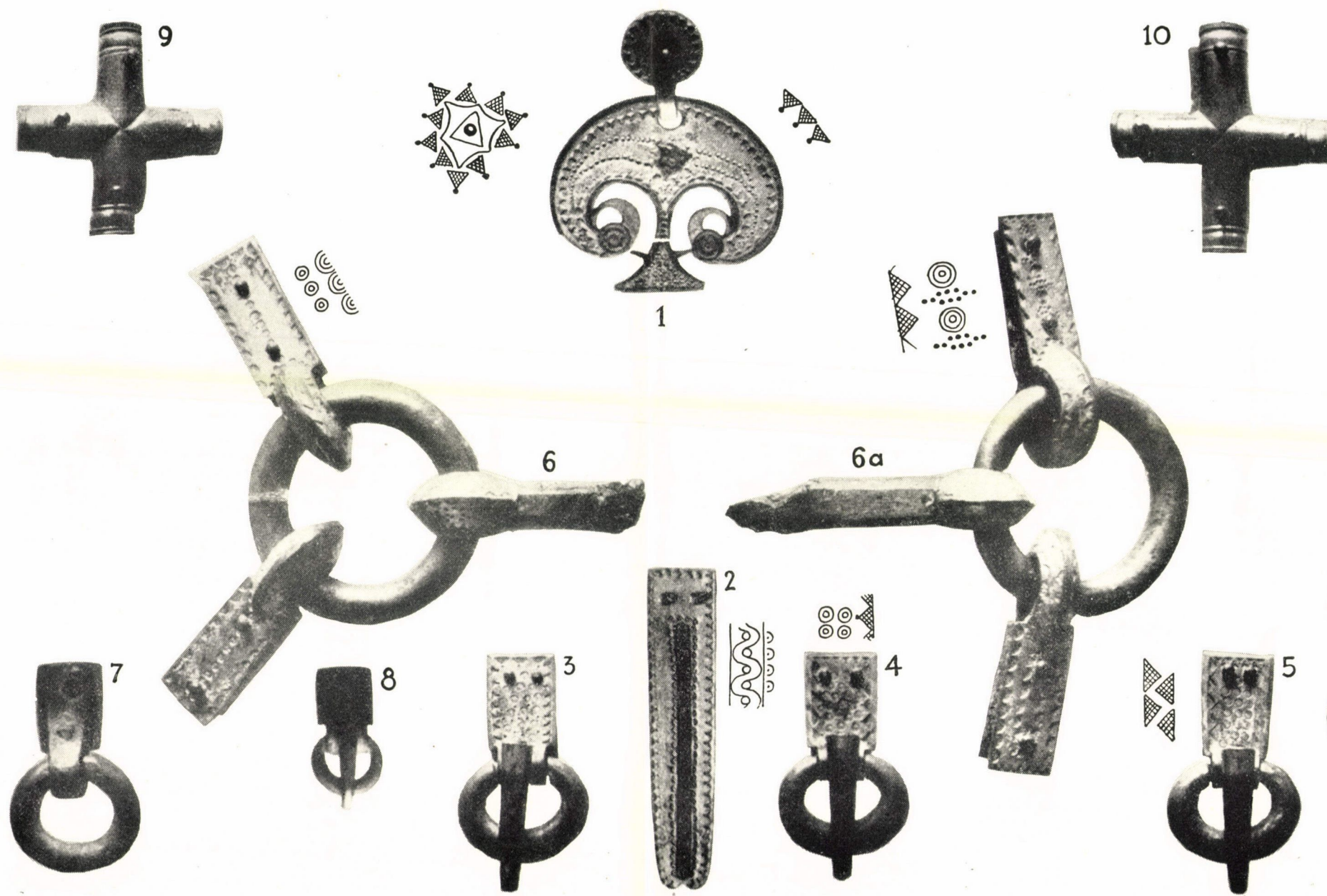
⁷⁶ E területről a legutóbb Ufa-ban talált leleteket szeretném ismertetni, mert a magyar régészeti irodalom még nem vett tudomást e fontos emlékekről. R. B. Achmerov: Drevnie pogrebenija v g. Ufe címmel a Kratkie Soobščenija-ban közölt egy rövid jelentést a leletekről (XXV, 1949: 113—117). Eszerint egy férfisír került elő, csontváza fejfel É-nak kinyújtózott helyzetben feküdt, kezei pedig medencéjében nyugodtak. Fejénél jobboldalt kis bronz edény (41. kép), baloldalt pedig cserépedény töredékek. Mellén mészkgömb (amulet?), derekán csat, alatta fadarab, a másik csat kissé arrébb a medence jobbszárnán került elő (a csatokat a 42. képen közli). Jobbkeze alatt vaskést találtak, jobblába körül ismét 2 csatot s bőrmaradványokat ástak ki. Ballábánál is csatok voltak s két félholdalakú veret. A lábaknál szíjvéggként szolgáló, vékony aranylemezek, amelyek alá, ugyanúgy mint a csatoknál is, merevítő bronzlemezt szereltek. A vékony aranylemezzel borított csatok peremét bevett pontsor, a csatok testét pedig rekeszekben ülő színes kövek díszítették. A hún leletek ismeretében egy pillanatilag sem lehet vitás e tárgyak húnkori volta. A muszljumovai lelet (OAK. 1883—84. LVI és Pósta i. m. 223. rajz) s vele rokon baskírföldi leletek közt (elterjedési térképüket Schmidt: ESA. I. 7. képen állította össze) az ufai sír újabb értékes adat e terület húnkori életéhez s talán a baskír etnogenezishez is.

⁷⁷ Legutóbbi összefoglaló könyve: S. P. Tolstov: Po sledam drevnechorezmijskoi civilizacii. Moszkva—Leningrad 1948.

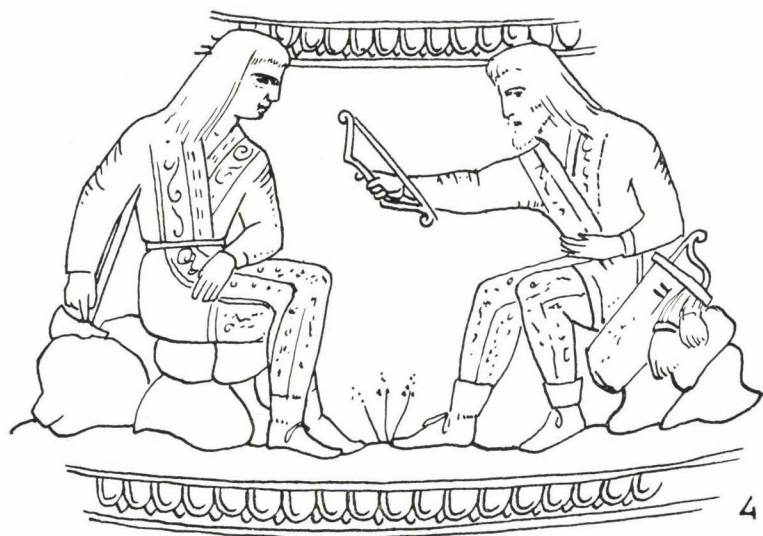
*

E dolgozat befejezte után jutott kezembe Thompson hún könyve (E. A. Thompson: A history of Attila and the Huns. Oxford, 1948). Ő a régészeti anyagot egyáltalán nem értékesíti, sőt — úgy tűnik — egyelőre nem is lát lehetőséget történeti kiaknázására (5. l.). Magam pedig éppen régészeti megfigyelésekből kiindulva, jutok el történeti következtetéseikig. Ha eredményeinkben vannak egyezések (pl. a vazallusokra épülő államszervezetben i. m. 163. skk), az a történeti valóságra két oldalról ráirányuló kutatás azonos eredményeinek helyesgét bizonyítja.

1-10. A jakuszowicei sírlelet (Åberg nyomán).

4

3

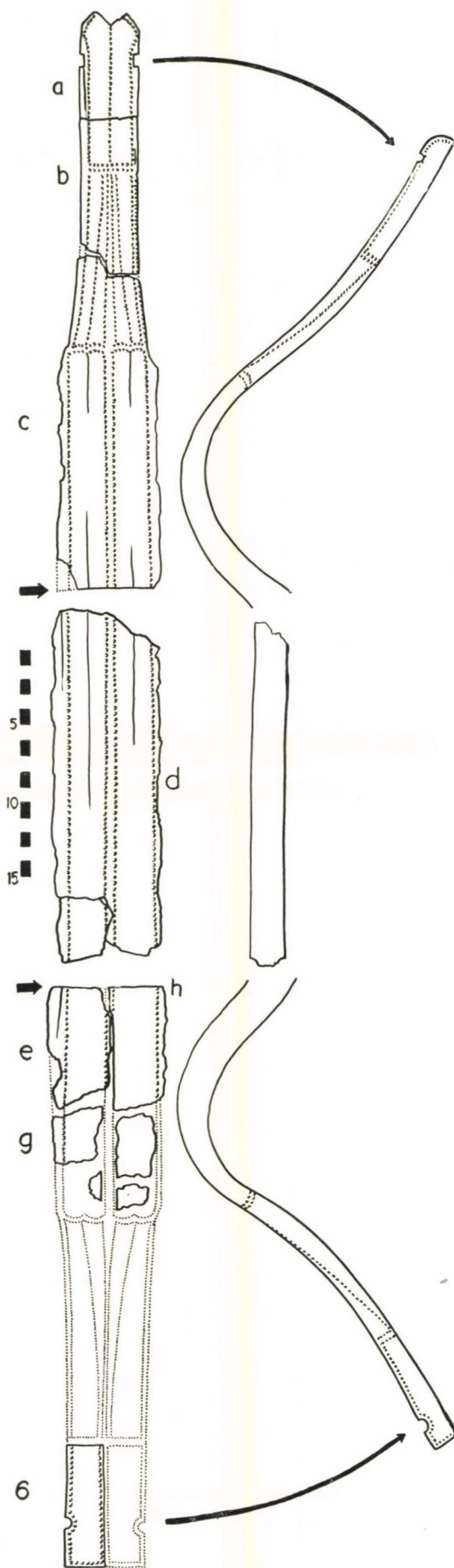

1

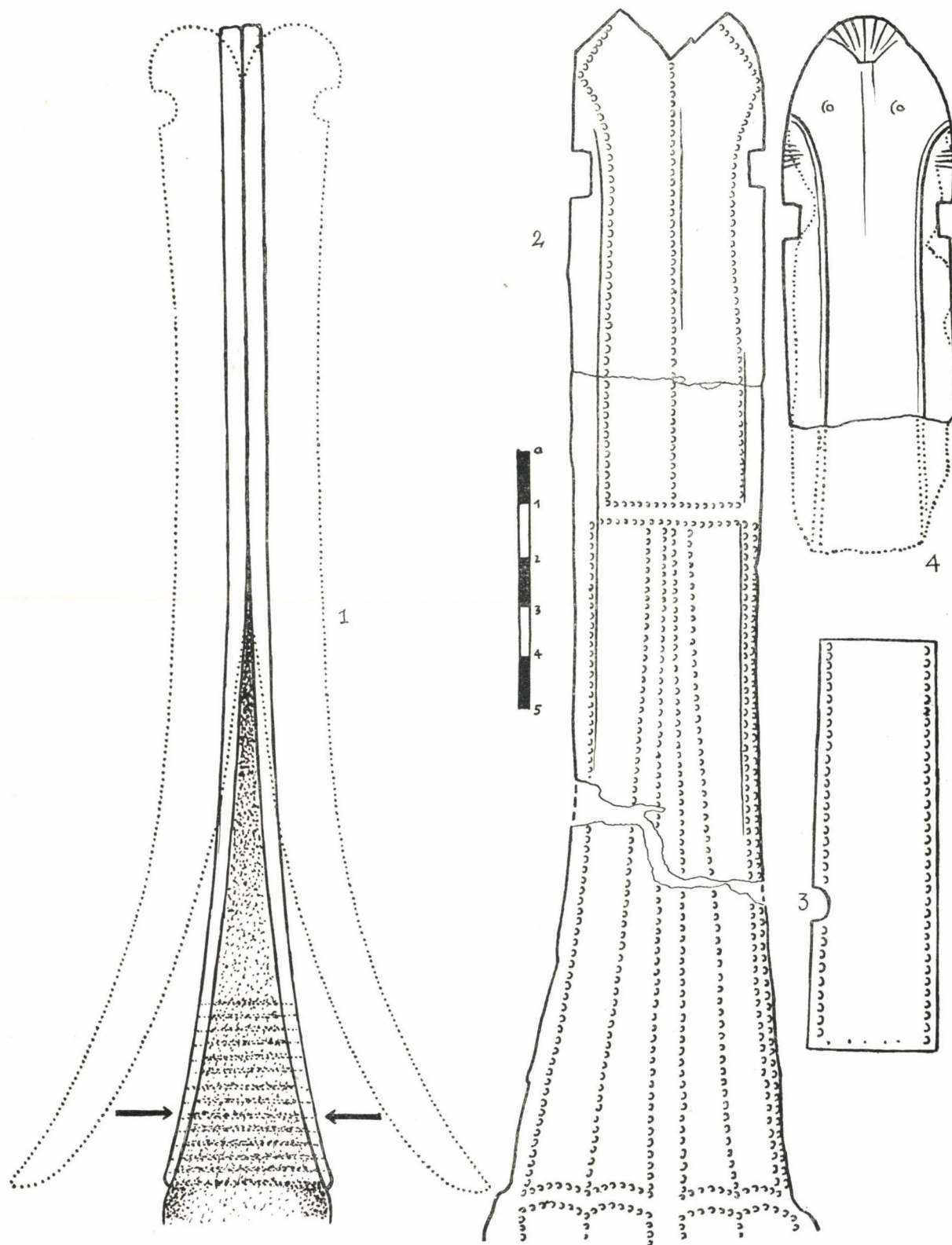

2

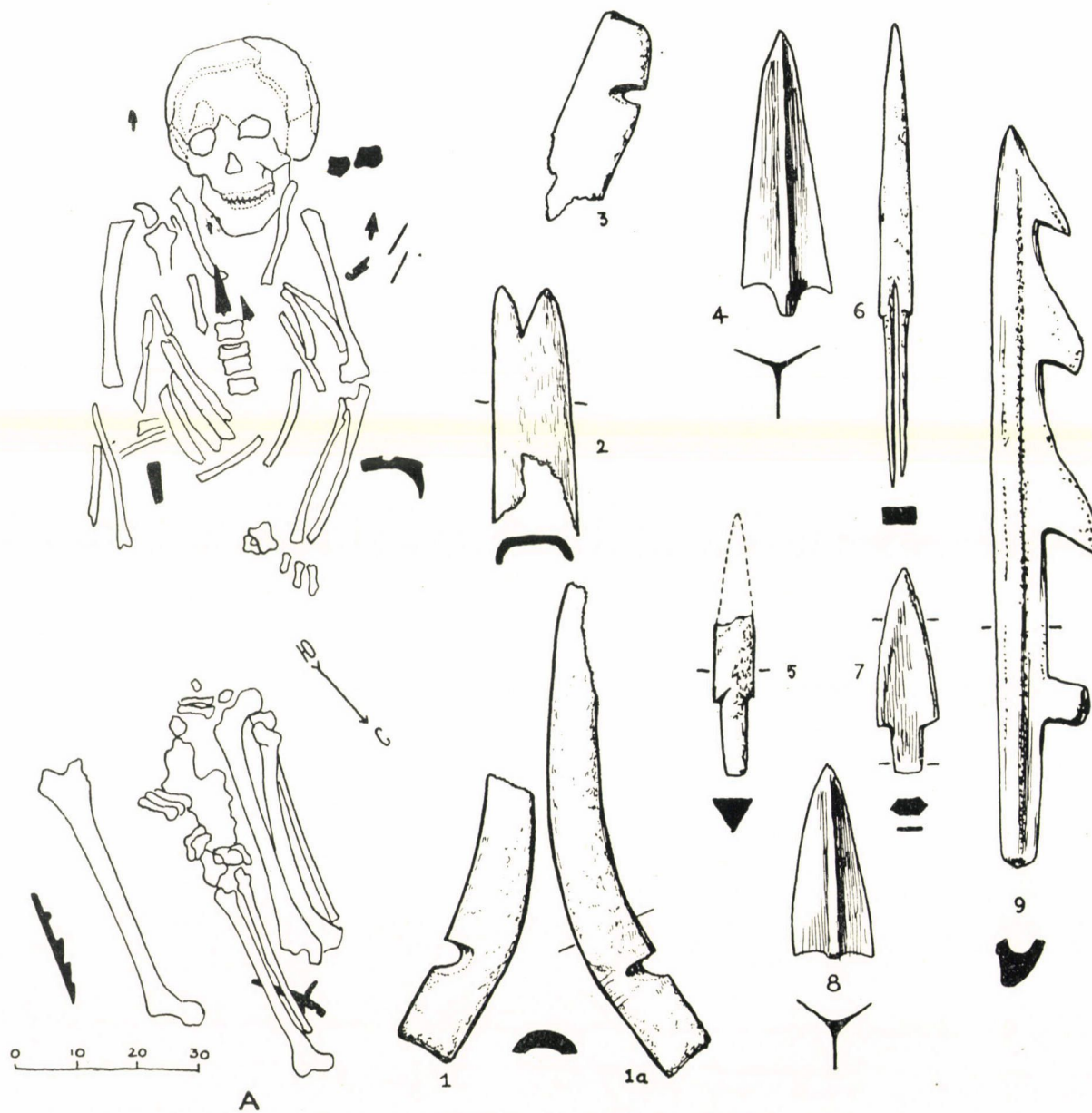
1-3. Párthus érmek a Magyar Történeti Múzeum Éremtárából. — 4. Részlet a voronezsi ezüstvázáról (Rostovcev nyomán).

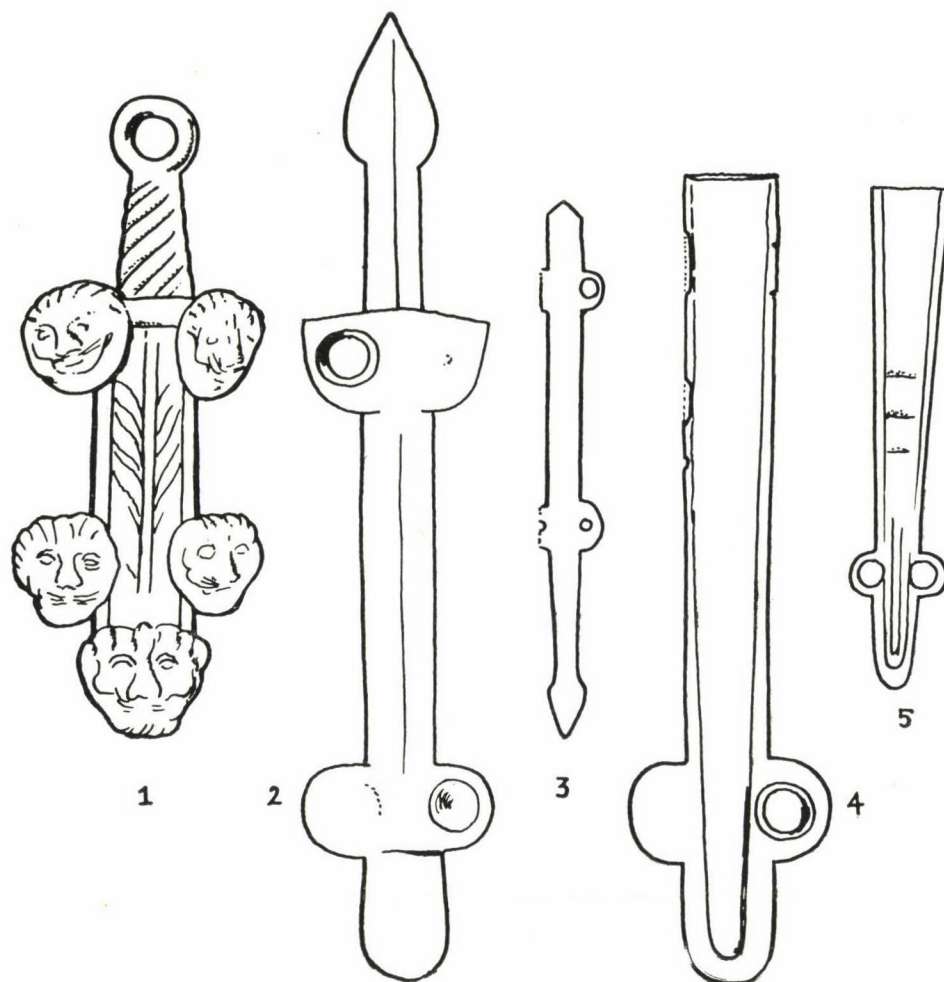
A *jakuszowicei* arany íj lemezei.

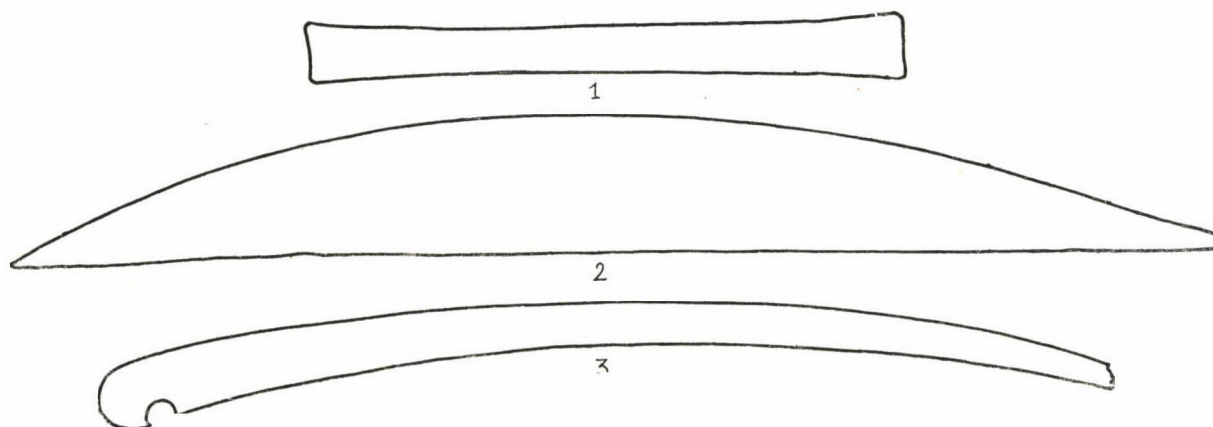
1. A hún íjak csontborításának szerkezete. — 2-3. A jakuszowicei arany íj két vége. — 4. A pécsüszögi aranyveretes íj feje.

A cenanj-i sír és íjkészlete (Okladnikov nyomán).

1. Tőr Antiochus Comagene síremlékéről (Ginters nyomán). — 2-5. Leletek Oglachty-ból (Sosnovskij és Tallgren nyomán).

1-3. Az iljmovoi csont-íjlemezek (Sosnovskij nyomán).